

Vliegtuigjes vouwen

MARJA GASTELAARS

Recensie van: Gerard de Vries (1999) *Zeppelins. Over filosofie, technologie en cultuur*. Amsterdam, Van Gennep.

Gerard de Vries, van huis uit wetenschapsfilosoof, is mettertijd geïnteresseerd geraakt in de vraag ‘Hoe te leven in een technologische cultuur?’. De hier besproken bundel opstellen vormt het verslag van zijn speurtocht naar een voor filosofen aanvaardbare manier van denken over dit thema. Hij heet *Zeppelins*, omdat De Vries er aanvankelijk naar eigen zeggen niet onderuit kon, zijn nieuwe thema aan de orde te stellen in voor traditionele wetenschapsfilosofen verstaanbare termen. ‘Wie al te veel afwijkt van het gevestigde gebruik wordt onbegrijpelijk en laadt de verdenking op zich wartaal uit te slaan.’ (p. 11) Pas gaandeweg ontwikkelt hij meer bruikbare vocabulaires.

Op mij als lezer had het boek aanvankelijk echter een heel ander effect. Ik zat mij opstellen lang af te vragen: waar blijven de beschouwingen over cultuur en techniek die de auteur ons in de inleiding belooft? Waarom moet ik door al die wetenschapsfilosofische referaten heen, die – het moet gezegd – op mij aanvankelijk overkwamen als wat fossiel aandoende beschouwingen over filosofische dualiteiten? Zijn we niet allemaal bezig een uitweg te zoeken uit de geijkte polariteiten van inductie

en deductie, realisme en subjectivisme, enzovoorts? En waarom moet ik kennisnemen van een al even ouderwets aandoende interpretatie van de sociologie, een discipline die hier lijkt te draaien om ‘eeuwige’ thema’s als *Gemeinschaft* en *Gesellschaft*? Natuurlijk, ik ben best ingenomen met De Vries’ kritiek op het communitarisme. En vanzelfsprekend heeft De Vries gelijk als hij zegt dat de sociologie die hij bespreekt maatschappijen beschrijft waarin de moderne technologieontwikkeling nauwelijks voorkomt. Maar waarom steekt hij zijn filosofische energie dan ook niet in wat volgens velen een veel belangrijkere sociologische kernvraag is: de ‘eeuwige’ wisselwerking tussen (individueel) handelen en (geïnstitutionaliseerde) context? Waarom niet Giddens? Diens structuratietheorie biedt immers wel aanknopingspunten om ook over technologische artefacten te spreken als ‘geïnstitutionaliseerde’ handelingspatronen of als (onbedoelde) effecten van wederzijdse interacties tussen mensen en dingen?

Gelukkig wordt die preoccupatie met de gangbare wetenschapsfilosofie en met het gebrek aan sociologische oplossingen gaandeweg het boek minder.

Er volgen opstellen die in het teken staan van de pragmatiek die doorgaans verweven is met de alledaagse productie van teksten en betekenissen. Daarmee doel ik op de in taaluitingen opgesloten verwijzingen naar specifieke historisch-maatschappelijke settingen én naar intermenselijke verhoudingen en de wijze waarop mensen handelen. Daarbinnen kunnen betekenissen – net als vliegtuigjes – met behulp van allerlei materialen worden geproduceerd. Zo geeft een opstel over de stijlen van Freud, geschreven in samenwerking met Louis Boon, een mooie reconstructie van hoe één wetenschapsbeoefenaar tegelijkertijd de hoeder van een inductieve onderzoekstraditie kan zijn én baanbrekend grondlegger van een nieuwe deductieve wetenschap. Die ambivalentie herkennen we nog steeds in de psychoanalytische gemeenschap, met aan een kant de interpretatieve kennis, geproduceerd in de ‘psychoanalytische setting’ met zijn vrije associatie en processen van overdracht en tegenoverdracht, kenmerkend voor de inductieve traditie. En tegelijkertijd is er de dwingend deductieve opbouw van een generaliseerbaar verklaringsmodel op basis van de driftleer, die op zijn beurt in heel andere ‘wetenschappelijke’ gremia werd bediscussieerd. De auteurs suggereren, dat deze wetenschappelijke *double bind* een belangrijke oorzaak zou kunnen zijn van Freuds eeuwige gevoel van miskennis (iedereen had kritiek, zij het vanuit verschillende posities) én van het sektarische karakter van de psychoanalytische gemeenschap.

In een opstel over de geschiedenis van de sociologie begint De Vries bij de onder bepaalde sociologen gangbare ambivalentie omtrent het begrip ‘rationaliteit’ als karakteristiek van het alledaagse handelen in de moderne maat-

schappij. Zo spreekt hij over de angst van Weber en diens navolgers voor een *eisernes Gehäuse der Hörigkeit*, maar laat hij ook zien hoe antropologen als bij voorbeeld Geertz dit soort ‘westerse’ terminologieën gewoonlijk trachten te relativiseren. Uiteindelijk, echter, laat De Vries zich vooral inspireren door de etnografische denktrant van Latour en vergelijkbare auteurs, die rationalisering – als alle grote vertogen – neerzetten als een verzameling effecten, een netwerk van min of meer samenhangende betekenissen, onophoudelijk in beweging en door een veelheid van actoren geproduceerd.

Toch heeft De Vries zich niet consequent laten leiden door dit gezichtspunt bij zijn kritiek op twee interpretaties van de ‘opkomst van de moderne sociologie’. Aan een kant staat bij hem de versie-van-binnenuit van Jacques van Doorn, waarin de naoorlogse opkomst van de moderne sociologie wordt neergezet als de ontwikkeling van een nieuw soort wetenschappelijke houding bij een nieuwe generatie sociologen (Van Doorn 1964). Aan de andere kant de versie-van-buitenaf van mijzelf, waarin diezelfde ontwikkeling van de moderne sociologie als een eigen sociologische versie van een veel breder maatschappelijk moderniseringsproces wordt geïnterpreteerd (Gastelaars 1985). Uiteindelijk echter blijkt De Vries zelf vooral geïnteresseerd te zijn in de vraag hoe ‘wetenschappelijke rationaliteiten’, ook als zij hun weg vinden in het overige maatschappelijke verkeer, hun eigenheid behouden. Daaraan hebben zowel Van Doorn als ondergetekende volgens hem geen aandacht besteed.

Dat laatste is juist, maar het was dan ook niet onze vraag. Van Doorn was vooral in de motieven van zijn eigen ge-

neratiegenoten geïnteresseerd en daarmee wordt de vraag naar een wetenschappelijke kern er één naar de totstandkoming van een zekere consensus in bepaalde kringen. Ikzelf wilde weten hoe de inhoudelijke eigenheid van de ‘moderne’ sociologie het beste zou kunnen worden gekarakteriseerd. Zij verschilde namelijk sterk van die van eerdere, sociografische en cultuursociologische ‘bedrijfsstijlen’ of versies van deze discipline. Ook in hun definitie van ‘wetenschappelijkheid’ bleken deze versies onderling belangrijk te verschillen. Daarbij probeerde ik de gangbare opvatting te vermijden om in ‘modernisering’ per definitie ‘wetenschappelijke vooruitgang’ te zien. Ik wilde vooral weten hoe de inhoudelijke breuken in de ontwikkeling van de sociologie die ik waarnam, konden worden gelokaliseerd. De ‘wetenschappelijkheid’ van die discipline had daarop natuurlijk wel enige invloed, maar naar mijn mening was ook die uiteindelijk ingebed in een breder maatschappelijk verloop.

In een opstel over cholera stelt De Vries de ‘technologieloosheid’ van de sociologie opnieuw aan de orde. Daarin kritiseert hij het bekende boek *Zorg en de staat* (1988) van De Swaan. De kern van zijn kritiek luidt: De Swaan concentreert zich te veel op de interne dynamiek van concurrerende elites in een interdependentere wordende samenleving, als het gaat om de totstandkoming van publieke maatregelen ter voorkoming van infectieziekten als cholera. De Vries houdt terecht een pleidooi voor meer zicht op de netwerken rond de wetenschap, waarin de wetenschappelijke inzichten omtrent de bacteriële oorzaken van de cholera daadwerkelijk deel gaan uitmaken van georganiseerde preventieve praktijken.

Maar hij is op zijn beurt eenzijdig. Zo kwam het draagvlak voor de voor die tijd exorbitante gemeentelijke investeringen die noodzakelijk waren voor zoiets kostbaars als het riool, niet alleen voort uit ‘collectieve’ gezondheidsoverwegingen, maar evenmin uitsluitend uit de ‘wetenschappelijke netwerken’ waar De Vries op doelt. Het werd net zo goed geproduceerd door de stank die het gevolg was van de enorme stedelijke bevolkingsgroei van die jaren (Gastelaars 1994). De Vries heeft gelijk: wie netwerken wil analyseren moet een oog ontwikkelen voor een oneindig aantal, vaak onverwachte materiële en immateriële actoren. Maar wie op die manier de technologische cultuur wil onderzoeken, zal wel aandacht moeten hebben voor meer dan alleen maar ‘technologie’.

Aan het einde van het boek worden er wél heterogeen samengestelde, immer bewegende netwerken gepresenteerd. De aanleiding is deze keer een uitspraak van Rüstow over de vanzelfsprekende relatie tussen ‘kunst’ en ‘grootstedelijk milieu’, al is het voor mij een vraag wat dit met de technologische cultuur van doen heeft. De Vries gaat tegen Rüstows stelling in, en laat overtuigend zien dat zowel ‘het stedelijke’ als ‘de kunst’ heterogene, door tal van actoren geproduceerde, netwerken zijn. Hij gaat zelfs een stap verder door te tonen dat het in dergelijke netwerken vooral om de onderlinge relaties van deze actoren gaat en niet om min of meer welomschreven identiteiten. Ook deze werkelijkheid blijkt complexer, gelaagder én heterogener dan in het verleden wel werd verondersteld.

Zo laat De Vries ons geleidelijk aan zien, hoe hij denkt dat je kunt leven of, beter gezegd, kunt denken in een tech-

nologische cultuur. We dienen ons er filosofisch rekenschap van te geven, dat we leven en denken in een cultuur waarin 'het technologische' alle aspecten van het leven doordringt en op diverse wijzen, en door allerlei actoren, onophoudelijk gereproduceerd wordt. Dat betekent echter ook, dat de 'klassieke' wetenschappelijke begripsvorming en demarcaties, zoals die eerder werden aangehaald in deze tekst, op dezelfde manier hun vanzelfsprekendheid verliezen. Zeppelins krijgen daarbij geen wezenlijk andere status dan andere vliegtuigjes, die immers ook gevouwen kunnen worden uit een schier eindeloze variatie aan denkbare materialen. Op-

merkelijk genoeg, en De Vries zal het ook wel gemerkt hebben, worden er inmiddels ook in het 'echte' leven opnieuw zeppelins geproduceerd. Maar nu heel andere.

Literatuur

- Van Doorn, J. (1964) *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Utrecht, Bijleveld.
- Gastelaars, M. (1985) *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*. Amsterdam, SUA.
- Gastelaars, M. (1994) Publiek-private aangelegenheden. Een essay over de w.c. *Ken- nis en methode XVIII* (1994) I p. 69-89.